

ОГЛЯДИ І РЕЦЕНЗІЇ

Любомир Гузар. *Андрей Шептицький, Митрополит Галицький, (1901-1944) – провісник екуменізму*. Львів: Львівський Національний університет імені Івана Франка 2015, 496 с.

Монографія патріярха Любомира, оригінал якої написаний англійською мовою у 1973 році в Римі, вийшла друком українською у Львові 2015 року. Ці 42 роки, що минули між двома датами, на жаль, внесли небагато змін у сприйняття Церквами тези Ісуса Христа: «Щоб всі були одно». Ми далі спостерігаємо ситуацію, що є ті, хто хоче єднатися довкола Христа та Його Євхаристії, а є інші, які за накинутим людьми спільним знаменником хочуть щойно після віднайдення єдності прийти до Христа і Його Євхаристії.

Твір, що в оригіналі був докторською працею з богослов'я в Папському Урбанському університеті в Римі, написаний під керівництвом експерта II Ватиканського собору, богослова Івана Водопівця. Ключовими словами книги є любов, екуменізм і єдність. Вона має донести до читача, що «ніхто не може просто стояти осторонь, залишаючись байдужим до того, що відбувається навколо», кожен християнин має «постійно піклуватись про нез'єдинених братів і дотримання християнського способу життя» (с. 139).

Праця складається із сімох розділів, в яких багато окремих текстів, з чисельними великими цитатами, через які показано, як митрополит Андрей переходить від унійного до екуменічного розуміння єдності послідовників Христа. Мудро показаний духовний ріст митрополита, бо початкове поняття «місії на Схід» було унійно вузьким і далеким від екуменізму, наприклад: «забрати з-під юрисдикції нез'єдинених єпископів тих християн, які мають добрі наміри...» (с. 95). Автор наголошує, що «всі знання про Схід митрополит Шептицький здобув самостійно». Наприклад, уже в 1943 р. він вважав, що «єдність є ідеалом, що його треба здобути покорюю, терпеливістю, омертвленням усього того, що людей ділить» (с. 25).

Книга отця Любомира допоможе українським богословам та історикам Церкви віддати належне місце митрополиту Шептицькому як першопрохідцю екуменізму в світових наукових колах. Його постать показана на рівні таких особистостей, як архієпископ Йосиф Штросмаєр, кардинал Ахіль Мерсьє, кардинал Євгеній Тіссеран, філософ Владімір Соловйов, доктор Церкви Катерина Сієнська, бо «він не був нічийим учнем, а мав власну думку та власне богослов'я, яке розвинув на ідеях, почерпнутих із писань отців Церкви» (с. 223).

Опираючися на думку Владіміра Соловйова, що є різниця між вищістю папи як наступника Петра та посадою папи як патріярха Заходу (с. 62), вслід

за митр. Шептицьким отець Гузар наголошує, що метод, який зможе й нині бути корисним для екуменізму, – це «розрізнати західну Церкву від вселенської» (с. 110) і «не піддаватися тиску, ані латинсько-католицькому, ані слов'янському-православному» (с. 77). Автор підкреслює незалежність митрополита, який «поводився абсолютно спокійно й у Петербурзі, й у Брюсселі, завжди залишаючись собою» (с. 77). Це було у душі Йосифа Штросмаера, що обстоював гарантію повної автономії організації та управління Церков, притаманних Сходу (с. 65). Все це вимагало великого труду, бо «митрополит не розірвав зв'язків із минулим, він усе-таки мус[ив] докладати зусиль, аби побороти старий спосіб мислення, спадкоємцем якого він [був]. Проте пастирське чуття скерову[вало] його до правдивих екуменічних учинків, а богословське розуміння ситуації висува[ло] далеко попереду сучасників» (с. 101).

Працюючи над собою, підкреслює автор, митрополит «прагнув спілкуватися» і «бути почутим» (с. 115) і цілком був відкритий навіть до майбутнього нового іменування чи іншої форми своєї Церкви (с. 66). Це відчувалося, коли Шептицький висловлював думку, що «стати католиком – не означає повернутися чи перейти з однієї Церкви до іншої», чи коли він наголошував на ідеї «абсолютної вселенськості Церкви, а водночас і поняття свободи людини щодо Церкви» (с. 67). Єромонах Любомир показує пророчість поглядів митрополита Андрея, який попередив відому формулу конституції «Про Церкву» II Ватиканського собору – *«subsistit in – перебуває в»*. Автор цитує Шептицького, який вказує, що не треба конфесійно бути католиком, аби досягнути спасіння, і що вже всі люди доброї волі «серцем належать до соборної, загальної Христової Церкви». Слова митрополита такі: «ні одній людині – чи нею буде жид, чи поганин, чи якийсь інший чоловік, що ревно визнає релігію, хоч відірваний від католицької Церкви, – не відмовляє Бог Своєї ласки, коли вона у своєму положенні якнайліпше сповняє (як лише вміє) Божу волю» (с. 153).

Автор монографії вказує, що «Церква не є метою», і наводить приклад, як митрополит намагався змінити дуже важливий для греко-католиків термін «католицький» на «вселенський». Бо, продовжує і пояснює Гузар, «нове слово могло повернути дійсне позначення реальності» (с. 166), і «найважливішу роль для розуміння Церкви вірними: і з'єдиненими, і не з'єдиненими зі Вселенською Церквою – має саме виразне усвідомлення значення слова “вселенство” Церкви» (с. 173). Автор ще продовжує, що «Церква не має єдиної мови чи одного обряду – тих пут, які найважливіші у будь-якому людському суспільстві» (с. 169). Це однак не є жодною перепорою, а навпаки – допомогою для власного народу, бо «єдність усіх українців у вселенській вірі й у візантійсько-слов'янському обряді [зможе] самотужки забезпечити нам рівний статус у будь-якій формі політичного об'єднання з іншими слов'янськими народами» (с. 175). Шептицький був переконаний, що такого рівня розвитку Церкви і суспільства можна буде досягнути, «належачи до Вселенської Церкви, будучи частиною

Містичного Тіла Христового, головою якого є Сам Христос, а провідником, пастирем і учителем – Його Намісник на землі» (с. 185).

Із послання «Як будувати рідну хату» отець Гузар цитує: «Усі розбіжності й непорозуміння, які розділяли Візантію та Рим, Москву й Європу, Схід і Захід, католиків і протестантів, залишили відбиток на українському релігійному житті. Український народ не брав участі в тих суперечках – він їх успадкував. Чому між нами повинні існувати чвари, які у більшості випадків втратили актуальність у країнах, звідки вони походили? Для блага своїх вірних католицька та православна Церква повинні дійти згоди і подати українському народові модель релігійного примирення на таких умовах: кожна сторона робить і приймає всі можливі поступки. А можливими поступками є ті, які не суперечать сумлінню. Діяти в протилежному напрямку – значить іти проти Бога» (с. 195). З того «передовсім скористає весь нарід при відновленні Київської Митрополії та при майбутньому, дасть Бог, піднесенні київського престолу до достоїнства патріярхату» (с. 197). Всі ці тези, поміж іншим, стали основою пізнішого важливого послання Любомира Гузара «Один Божий народ у краї на Київських горах». Це відбулося 2004 р., коли він вже став патріархом Української Греко-Католицької Церкви і готував перенесення її первопрестолу зі Львова до Києва.

Автор монографії обильно черпав зі спадщини митрополита Шептицького й, аналізуючи «Дар П'ятдесятниці», писав, що для «віднайдення золотого зерна Господнього Слова» потрібно, між іншим, «віще богослов'я» і «віще християнство», де «думка породжує ідеї, які реальніші за матерію, бо вони встановлюють норми для існування» (с. 215-216). Щоб дійти до такого рівня самосвідомости, далі продовжує отець Любомир, «потрібно осмислити роль любови в нашому духовному житті, а також замислитися над тим, чим же є наше духовне життя у процесі та в історії спасіння людства». Таку дійсність, «просякнуту спокоєм» (с. 222) можна передати словами: «богословія в душі» (с. 219), бо «дія Святого Духа виявляється через окремого індивіда, проте з метою розбудови суспільства загалом» (с. 221).

Відсутність такого глибокого спілкування індивідів із Богом є руйнівною для суспільства, бо доводить до соціальної катастрофи, про що пише митрополит: «Шал убивання людей, п'янство і система обмеження числа потомства – то такі суспільні й народні недуги, що просто ведуть народ до заглади...» (с. 226). Для того потрібна видимість християн у суспільстві, бо «все добре, що може статися на світі, стається посередництвом ближніх» (с. 231). Це можливо, на думку Шептицького, лише в католицькій Церкві, бо «вона є в зародку універсальности, бо Христос справді присутній у Євхаристії», і лише вона «втїлила в собі подвійну єдність: із Христом і людей між собою в Христі» (с. 233-234). Мимо свого «католицького» переконання, на думку отця Гузара, «найбільшим досягненням Шептицького в цій сфері можна вважати його розуміння ситуації православних щодо Церкви» (с. 237). Митрополит «цілковито уявляє собі Церкву в контексті всеосяжного єднання, спрямованого на створення, відкритого

Христом і здійсненого Святим Духом». Це можливо на основі реформ, ідеалом яких є «повернення до джерел: до святоотцівського богослов'я, до первинної літургійної та канонічної спадщини XV-XVI ст.» (с. 238).

Для каноніста несподіваним і цікавим є п'ятий розділ книги «Канонічне право на служіння екуменізму», який починається словами: «Щоби заслужити справжню довіру своїх православних братів, уніятські Церкви повинні бути такими східними у своїй правовій структурі, якими вони є у своїх богословії та літургії» (с. 242). Автор також відзначає, що «якщо східна католицька Церква має долучитися до екуменічної праці, теорія мусить перейти у практику» (с. 249), і що це треба робити в дусі Шептицького, який «хотів не лише вберегти східні традиції, а й бажав, аби їх плекали на основі традиційного східного права». Митрополит вважав: «Щоби позбавити Унію тавра, певні закони треба змінити» (с. 251), бо де присутні адміністративні рішення папи чи римського престолу, там не можна говорити про східне право. Далі знаходимо логічне продовження цієї думки, що сталою формою управління Церкви має бути собор її архиєреїв (с. 274), і висновок, що «ці два пункти: автохтонна юридична структура та чистота обряду – завжди були для православних *petra comparationis* (каменем спотикання)» (с. 281). Такі думки, надхненні митрополитом Андреем Шептицьким і висловлені Любомиром Гузаром, не відповідають духові сучасного *Кодексу канонів Східних Церков* 1990 р., ані *Канонам партикулярного права УГКЦ* 2015 р. Як митрополит Андрей, так і автор монографії про його еклезіологію розуміють, що аби до того дійти, треба «спробувати видобути з Унії найкраще реформуванням» (с. 281), а також приймати нові «закони, які будуть нам указувати, як чинити» (с. 286). Хоч це і складно, але потрібно «досягти спільности [з православними] в законодавстві» (с. 287), бо «самі жести ще не закликають повторювати їх».

Знаходимо в монографії ще інші сміливі та пророчі думки. Так, митрополит Шептицький пише, що у випадках «спільности у таїнствах – *communicatio in sacris*», часом «заходить потреба ужити так званої епікеї... У якомусь значінні заходить тут і в подібних випадках суперечність поміж двома законами: законом Церкви і законом Божим – любові ближнього...» (с. 290). А еромонах Любомир коментує, що «сумним фактом залишається те, що православні не є повними членами Вселенської Церкви», але «коли подивитися на це питання з погляду Господа та душі, тоді Церква мусить відійти на другий план» і «надто жорстке дотримання канонів Церкви може не лише нашкодити душі, але як вторинний ефект розвинути неприязнь до Церкви загалом» (с. 291). Усе завершується тим, що там, де заходить «правдива духовна потреба», можна «допустити виняток до виразного закону щодо *communicatio in sacris*» (с. 294).

Імпонує така характеристика митрополита пера Гузара: «Митрополита вирізняло серед інших не те, що він був так далеко попереду, а саме відсталість його сучасників». Іншими словами – це був звичайний чоловік. Він визнавав, що «повернення до католицької єдності – це неправильно» (с. 300) і «офіційна

присяга – не обов'язкова» (с. 301). Все це на фоні того, що митрополит був «дитиною свого часу, а не надлюдиною» і мав пройти через «боротьбу в еволюції свого екуменізму» (с. 306). Це видно, наприклад, по тих кризах, які Шептицький переживає, зокрема в 1942 р., коли він «почувався до необхідності створити доволі не екуменічний план для офіційного, проти таємного, долучення православних до католицької Церкви» (с. 163, 306), тобто їхнього підпорядкування католицьким єпископам.

Стверджуючи про важливість закону, який має служити «приверненню християн різної самосвідомості до єдності в Христі» (с. 307), автор стверджує, що треба із закону зробити допоміжний засіб, а не перешкоду екуменізму. Однак, з іншого боку, він перестерігає, що ми повинні бути свідомими, що «самі закони нічого не гарантують, [хоч] вони є найсерйознішою та найбільш урочистою формою встановлення незмінного способу поведінки» (с. 309). І повторюючи думку Шептицького в пастирському листі «Про обряди» з 1941 р., Гузар пише: «Закони не є гарантією на майбутнє, і доказ цього – Берестейська унія... Це трагічна сторінка в історії екуменізму у східному слов'янському світі» (с. 309). І, «можливо, ще важливіше завдання – це повернути самих східних католиків і усунути уніязм» (с. 310). Вони «значною мірою винні через своє недбальство щодо любові та збереження своєї спадщини». Така свідомість точно допоможе «знайти у своїй традиції закону спільні риси та багато спільних елементів» з православними (с. 308). Цей розділ закінчується не менш світлою думкою, що «стійкість у використанні закону на користь екуменізму» має передумовою те, щоб «кожна східна Церква скликала синоди, щоб видавали чіткі закони й усували будь-яку гібридність, прийняту попередніми синодами, і навіть ту, яку затвердив Святий престол *in forma specifica* (в особливий спосіб)» (с. 311).

Далі Любомир Гузар переходить до вужчого аналізу відносин митрополита Андрея з православним світом і подає свідчення Володимира Дорошенка й Олександра Оглоблина про позитивне ставлення митрополита до православних (с. 316-317). На думку автора, причиною такого ставлення був християнський патріотизм, близькість релігії та патріотизму. 20 липня 1938 р. Шептицький заарештував публічно переслідування православних на Холмщині, за що переслідувані були йому вдячні, а православний митрополит Діонісій Валединський навіть написав подячного листа. Митрополит Андрей створив при катедрі св. Юрія у Львові Церковно-археографічну комісію для наукового аналізу роз'єднання єдиної української Церкви, Берестейської унії та дослідження історії обох українських Церков.

Митрополит Шептицький поважав релігійні переконання людей, не намагався навертати когось до свого віросповідання і був проти індивідуальних переходів у свою юрисдикцію. Він наголошував на колективній єдності, дивився глобальніше – всецерковніше. Саме тому не прийняв православних єреїв Дубенщини, бо вважав, що індивідуальні переходи можуть зашкодити

об'єднанню Церкви, і що чим могутнішою буде православна Церква, тим більше вона наблизиться до католицької (с. 323).

Отець Гузар акцентує, що екуменізм Андрея Шептицького полягав у формулі: «Ближче до Господа, ближче до інших», і наводить думку, що коли запанує християнська любов у серцях, тоді буде абсолютна й ідеальна єдність християн. Митрополит вірив у єдність Церков, бо ця єдність неодмінно настане з тої причини, що єдність цілого людства є планом Господа та безпосереднім бажанням і волею Ісуса Христа.

Єромонах Любомир простежує діяльність Шептицького у праці над ідеєю єднання Церков і наголошує на його вимозі – у цьому єднанні православний Схід має зберігати свої права і традиції, а у межах вселенської Церкви має панувати абсолютна рівність усіх обрядів (с. 336). Автор розглядає формулу, виведену Шептицьким на конференції «Роль Західних у справі єднання Церков» 1923 р.: не «навернення», а повернення до католицької єдності. Митрополит наголошує, що «унія» – це спільне повернення до єдності, в якій кожен має зберігати свій обряд, а між ними має бути рівність і відсутність змішання. Однак, він підкреслює, що православні, хоч і є правдивою Церквою, повинні прийняти догматичні визначення римських вселенських соборів і визнати першість римського єпископа як осердя видимої єдності у Христі (с. 188).

Тема, якою завершує свою монографію Любомир Гузар, – це внесок західних і східних католиків у відновлення єдності. Автор між іншим розглядає історію Велеградських конгресів і висновує: «Ми шукаємо не того, що розділяє нас, а того, що об'єднує». В цьому східне чернецтво могло б допомогти, але для того воно потребує реорганізації і допомоги західних колег. Гузар уважає, що Унійний з'їзд 1936 р. у Львові був вершиною і підсумком екуменічної діяльності митрополита за останні три десятиліття. Автор теж розмірковує над розумінням ваги літургії на Сході і пише, що вона може служити екуменізму ціною повернення до джерел.

Таким чином, підсумовуючи, можемо сказати, книга Любомира Гузара «Андрей Шептицький, Митрополит Галицький (1901-1944) – провісник екуменізму» є цікава, насичена і в ній аналізується великий масив документів. Її слабину є те, що автор робить надто різкі переходи, які часто не взаємопов'язані. В них відсутня до певного ступеня логічна лінія, адже в наступному пункті може йтися про щось абсолютно нове, що не впливає з попереднього. Також відсутня гнучкість, що не показує певної еволюції інформації, тому текст читається тезисно. Це, безумовно, колосальна праця, але автор обрав не надто вдалу систему викладу думки. Вслід за Шептицьким, термінологія книги деколи архаїчна («нез'єдинені, навернення, дисиденти»), мова часами анахронічна («прийняття обряду східної католицької Церкви», «українська Церква» і «Українська Католицька Церква»). Поважний недолік редакторів книги, що залишили численні орфографічні помилки у текстах французькою, італійською та латинською мовами. У примітках часами переклади цитат займають

більше місця, ніж їхній текст в оригіналі. Ще варто звернути увагу на пунктуацію у назві: вочевидь має бути «Андрей Шептицький, Митрополит Галицький (1901-1944) – провісник екуменізму». Шкода, що в монографії сучасна бібліографія не доповнює давнішу, відсутні пояснення термінів, не подані відомості про згадуваних осіб, наприклад, як у книзі «Спомини» Йосифа Сліпого, що вийшла у Львові у видавництві УКУ 2014 року. Прізвища перекладачів варто було вказати десь на с. 2, після анотації, а не на с. 19 у вступі.

Також треба відзначити, що праця написана в апологетичному жанрі як виправдання митрополита. Тільки тепер в науковій думці ми потрохи починаємо переходити від апологетики до об'єктивізму у дослідженнях особи Андрея Шептицького. Але пом'якшуюча обставина – робота писалася у 70-х роках ХХ ст.

На закінчення повторимо, що ця надзвичайно цікава й інформативна праця має специфічний стиль викладу. Його характер – науковий і водночас містичний. Помимо своїх недоліків (через масу документів і чисельність персонажів, які вплинули на формування такого Шептицького, яким ми знаємо його з історії), ця книга повинна стати важливим текстом до курсів з еклезиології та екуменізму. Тим більше, що вона повністю розкриває еклезиологію слуги Божого митрополита Андрея.

Михайло Димид

Анна Вероніка Вендланд. Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848-1915. Львів: Літопис 2015, 688 с.

Загально про монографію

Монографія Анни Вероніки Вендланд – це переклад німецького видання 2001 року, створеного на базі докторської дисертації авторки, яку вона охарактеризувала як «запізніле опрацювання історії австрійських репресій, застосованих до галицьких українців у Першій світовій війні» (с. 11). Відповідно, монографію можна було би вважати також і внеском у постколоніальні студії та студії підлеглих (subaltern studies), які в Україні, попри значний історичний та ідейний матеріал, так і не набрали обертів. Адже, як твердить Вендланд, «більшість концептів Росії від галицьких русофілів», тобто їхні ідеалізовані й утопічні уявлення про Російську імперію, були реакцією галицького населення на перебування під подвійною владою, чи пак гнітом, – Австрійської монархії та польських еліт (с. 9). У нашому ж випадку важливо й те, що біля витоків стояло греко-католицьке духовенство, а відтак воно й склало їхню основу. «Русофіли» – більш відомі у ті часи як *москвофіли* (курсив – О. Г.) – поширювали свої ідеї через мережу греко-католицьких парафій, парафіяльних шкіл та видань, що дало можливість у дуже короткий термін охопити майже всю Галичину